

ХРИСТИЯНСКИТЕ ДОБРОДЕТЕЛИ И ОБУЧЕНИЕТО ПО РЕЛИГИЯ В БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ: ДУХОВНИ ЦЕННОСТИ И ХУМАНИЗЪМ В НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК

Костадин Нушев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: Целта на представения доклад е да очертае основните духовно-нравствени ценности и добродетели на християнството във връзка със съвременното общество на знанието и характеристиките на хуманизма на новия век – свободата и човешкото достойнство в условията на новите технологични предизвикателства, тенденциите за дехуманизация и насоките на трансхуманизма в началото на ХХІ век. Тази тема се разглежда в контекста на дискусиите за обучението по религия и добродетели в българското училище и във връзка с предложението за нов учебен предмет в общообразователната система. За постигане на тази цел се използват богословско-етически, църковно-исторически и сравнителен метод. В резултат на направения кратък богословско-систематически и аналитичен обзор се разкрива непреходното значение на християнските универсални ценности и добродетели на човеколюбието за обновление и актуализиране на ядрото от основни нравствени ценности на християнския хуманизъм и достойнството на човека като Божие творение в контекста на съвременното обществено развитие и предизвикателствата на трансхуманизма.

Ключови думи: добродетели; християнски ценности; християнство и хуманизъм

ВЪВЕДЕНИЕ

В съвременното общество на знанието ценностите на хуманизма продължават да насочват човешкото творчество в градивна посока и да предпазват човека и човешкото достойнство от дехуманизация и инструментализация. Още Аристотел в античната философска етика посочва аргументирано и императивно, че напредването в придобиване на знания не трябва да се отделя от нравствения напредък в добродетелите. Според класическите християнски и философски принципи на хуманизма човешкото достойнство и свободата на личността не могат да бъдат третираны като средство, а следва да бъдат уважавани като самоценност и приемани като цел сама по себе си.

Тази персоналистична норма за достойнство на човека и уважение към неговото достойнство е възприета и от модерната философска етика чрез формулировката на категоричния императив от класическото наследство на Имануел Кант и общото европейско културно пространство.

В днешното „общество на знанието“ и „икономика на знанието“ човешкият фактор като „работна сила“ или „човешки капитал“ не може да бъде инструментализиран и дехуманизиран заради постигане на икономически ползи или политически цели. Уважението към ценностите на хуманизма предполагат

запазване на класическите християнски норми и етични стандарти както в образованието, така и в социално-икономическата област. Затова на човека не може да се гледа само като на средство за икономическо благосъстояние или на образованието да се гледа като на система за подготовка на „човешки капитал“ с оглед на „пазара на труда“. Много и различни специалисти в областта на етиката и хуманитарните науки посочват необходимостта от запазване на духовните ценности и добродетели и тяхното интегриране и вграждане в съвременния образователен модел чрез възстановяване на връзката между обучение и възпитание и постигане на единство между знания и формиране на ценности.

За ролята на ценностите и добродетелите и по-специално на християнските добродетели като превенция срещу тенденции на морална криза, нравствена релативизация на доброто и злото и необходимост от засилване на възпитателните функции на българското училище се заговори активно в нашето общество от началото на 2025 г. във връзка с предложението на МОН за нова програма и трансформиране на образователната система. Тези дискусии включват преоткриване на традиционните нравствени добродетели, класически и универсални ценности и търсене на иновативни и съвременни адекватни форми за тяхното преподаване в учебните програми на българското училище.

През последните години се обсъждат и възможностите за преоткриване на християнските ценности и добродетели в българското училище с цел засилване на връзката на преподаваните знания с универсалните нравствени добродетели, за да може общообразователното училище да изпълни своята възпитателна роля и функция да съхранява хуманизма и просвещението и да подпомага личностното израстване и социализиране на учениците.

Хуманизмът, разбран в широк смисъл като човечност и хуманност (от лат. *humanitas*), се приема в този положителен ценностен смисъл и от големите световни монотеистични религии, които акцентират върху високото място на човека в йерархията на сътворения от Бога свят (Бит. 1: 26-28) и изтъкват на преден план свещения характер на човешкия живот като безценен дар от Бога.

Според автентичните християнски религиозни ценности и духовни традиции на Богооткровената религия и Священото Писание всеки човек има неприкосновено лично достойнство като свободно, разумно и отговорно за своите дела пред Бога, себе си и околните същество, което има право на живот, свобода на съвестта и религията и отговорност за творческо разгръщане на своите дарби и таланти, получени от Бога като духовен дар (Loskiy 1994, pp. 250 – 315).

Човешко достойнство, свобода на личността и християнски ценности на хуманизма

Християнските нравствени добродетели, идеали и духовни ценности на човешко достойнство и свобода, ценностите на хуманизма и просветеното самоуправление, които изграждат духа на Българското средновековие и Възраждане, са вградени чрез Българската православна църква и нейните служители в темелите на новата българска просвета и държава след Освобождението и

определят духовната участ на българската нация и през целия XX век (Mainardi 2012).

В началото на Българското възраждане това са европейските идеи за свобода и равенство пред закона и жизнените шансове за развитие, образование и всеобща грамотност, стопанска инициатива и политическа независимост, които съответстват както на християнските принципи за човешко достойнство, така и на модерните европейски ценности за свобода, равенство и братство между народите в зората на Новото време. Много християнски духовници и проповедници, като Ян Хус, Еразъм Ротердамски, Мартин Лутер, Жан Калвин и други са радатели за това модерно хуманистично движение в Западна Европа в духа на Ренесанса и Реформацията. А у нас възрожденци и будители като св. Пимен Зографски и преп. Паисий Хилендарски подемат просветителското дело като възраждане на Кирило-Методиевото просвещение и книжовно наследство, заедно с други християнски духовници, които продължават тези християнски хуманистични традиции. Модерни просветители като архим. Неофит Бозвели, св. Софроний Врачански, йеромонах Неофит Рилски и много техни ученици и последователи възприемат европейските духовни ценности и културни стандарти на хуманизъм и просветеност и създават образователното дело на Българската църква чрез огромен брой учители, свещеници, книжовници и писатели.

Нашите възрожденски учители възприемат хуманистичните просвещенски модели за образование от Европа и създават нравствена култура за защита на достойнството на всеки човек чрез правото му на образование и духовен напредък, човешки права и социално развитие в условията на независимост и свобода за творческа изява и стопански напредък. Духовните будители са борци за човешко достойнство и свобода, които поддържат християнската вяра и нравствени ценности в съзнанието на вярващите и народа и изпълняват своето служение, като проповядват Словото Божие и съграждат духовните основи на българската просвета и култура на роден и говорим български език. Те са Христови ученици и свидетели на Евангелските ценности и добродетели, църковни учители и изповедници на вярата, които полагат основите на новата християнска просвета и национална култура на новобългарски език. Книжовници и просветители, те реализират един християнски идеал и модерен почин като пътуващи проповедници и учители, които предприемат своето народополезно и хуманно дело в името на Бога и българския народ, движени преди всичко от своята силна вяра и пламенно родолюбие, но и от нравствени чувства и мотиви за свобода и човешко достойнство, човешки права и обществено благо (Mainardi 2012).

Духовно просвещение, човешко достойнство и добродетели на християнския хуманизъм

Хуманистичните подбуди и просвещенски мотиви са едни от водещите характеристики на модерната култура и нравствена промяна при прехода от традиционното към модерното общество. С ренесансовите хуманистични цен-

ности се съчетават и духовни мотиви на Романтизма, модерните тежнения за индивидуални свободи и човешки права се свързват с борбите за църковна независимост и богослужение и молитва на роден и разбираем език като културни права на пробуждащата се общност в прехода към формиране на модерната нация.

В образа и делото на всички духовни будители, книжовници и учители, свещеници и църковни пастири ние откриваме просветителските прояви и изменения на тяхната дейност – те са проповедници, които пробуждат съвестта на вярващите християни, като проповядват Евангелието и Словото Божие, полагат душата си и имат за цел да предизвикат дълбока духовна промяна, възраждане и пробуждане на религиозното и родолюбиво чувство у вярващите чрез покаяние, опомняне и събуждане на съвестта за борба срещу невежеството, заблудите и греха. Стремят се да изведат народа от робството на невежеството и греха, от безпаметството и леността, от заблудите и изкривената неправославна вяра. Наред с историческата памет и духовно съзнание за миналото те се обръщат и към изпитанията и трудностите на настоящето и задачите на бъдещето. По този път на духовно просвещение преп. Паисий Хилендарски и неговите последователи се стремят да пробудят и поддържат съзнанието за човешко достойнство и народни правдини, да предизвикат духовно пробуждане за нова културно-просветна и книжовна дейност, за да се възстанови историческото съзнание за величието на българската народност и независимата българска народна Църква. Ценностната система на християнството и родолюбието, която те проповядват, предполага обновление на духовния и обществен живот чрез широко образование и просвета сред народа на роден език и създаване на модерна училищна система, която се изгражда върху основите на църковните духовни школи и книжовни манастирски центрове. Чрез тяхното универсално и общочовешко съдържание се съхранява изконното християнско духовно наследство и се хвърля мост към новото, модерното и напредничавото развитие и европейски насоки за бъдещето.

Християнските добродетели през епохата на Българското възраждане и модерните ценности на хуманизма

Християнските добродетели са същинската основа на нравствената култура на българския народ. Те се обновяват и обогатяват през вековете, но продължават да носят своята ценностна основа и аксиологична характеристика. Просветителското и книжовно дело на Църквата се основават на заветите на светите братя Кирил и Методий и техните ученици към българската църковна йерархия, която е призвана да служи на Божия народ чрез Евангелието и да продължава да просвещава своя „единокръвен български народ“ („Завет на св. Йоан Рилски“) чрез истинска и действена християнска проповед и духовна просвета на разбираем новобългарски език.

Приобщените от векове към християнската вяра и духовна култура българи са включени в културната общност на християнските народи на Европа, изградили са своята Църква, държава и цивилизация по християнски образец

и изживяват драматично упадък и крушението на своята християнска държава под ударите на чуждите поробители. Независимо от историческите превратности и сътресения на националните катастрофи и крушението на националните идеали от Възраждането, политическите кризи и недемократичните режими на управление, християнският хуманизъм присъства в ценностната система на българите и определя в критични моменти обществените решения и социалната мисия на Църквата.

Християнският хуманизъм и социалната мисия на Българската православна църква през XX и началото на XXI век

В дискусията за християнските добродетели и универсални ценности за новия XXI век и конкретно за съдържанието и целите на новия учебен предмет, който предлага новата концепция за образование за МОН, се радикализираха две крайни виждания и полярни позиции – на секуларизъм и антирелигиозна ценностна система и на религиозен традиционализъм и стремеж за възвръщане на традиционните ценности в условията на постмодерната ситуация на съвременното общество на знанието и култура на постиндустриалните ценности. В този актуален културен дебат е важно да не се допускат радикални конфронтации и да не се постулират непреодолими конфликти между вярата и знанието, между религията и етиката или между Църквата и светската държава. Крайностите на идеологическите и културните войни на последните столетия показват по-скоро идеологически конфликт, а не гравивен и конструктивен научен дебат.

Християнският хуманизъм и човеколюбие се разкриват и изразяват по много начини и многократно през XX век в борбата за духовна просвета и човешко достойнство, за свобода на съвестта и човешки права, в подкрепата за бежанци и другородци и в смелата борба за спасението на българските евреи от антихуманната политика на нацизма по времето на Втората световна война. Тези ценности поддържат вярата и духовната култура на християните по време на тоталитарния комунистически режим и са в основата на съхранената човечност и милосърдие, свобода на съвестта и човешки права, които са така необходими и в днешното лично битие и обществено развитие.

Новите условия на обществено-политически живот и демократизация на страните от Източна Европа доведоха до възраждане на християнския хуманизъм по отношение на ценностите на свободата на съвестта и основните човешки права, социалната мисия и християнското милосърдие, солидарността и благотворителността като изява на християнско човеколюбие и състрадание към най-слабите, бедните и нуждаещите се членове на обществото. Този процес на хуманизация на обществения морал е съпроводен и с предизвикателствата на нови форми на дехуманизация и обезличаване, нови форми на духовна зависимост и загуба на свобода и човешко достойнство.

В съвременния свят наблюдаваме две паралелни тенденции, изразяващи се както в процеси на дехуманизация и нарастваща секуларизация и десакрализация, така и в процеси на едно все по-осезателно духовно пробуждане, религи-

озно възраждане и културно обновление на християнските ценности, възраждане на църковните общности и поява на нови форми на религиозна култура и съвременна християнска мисия.

Това ново завръщане към духовните ценности на християнството – откриване по нов начин на духовните потребности на човека и търсене на личностно духовно израстване, или обръщане към сакралното в една нова постсекуларна ситуация, е духовно движение, в което се включва и обновлението на християнската ценностна система на хуманизма. За тези процеси и тенденции в съвременната духовна култура и постмодерна ситуация говорят по различен начин много богослови и философи, историци и културолози, социолози и политолози в днешно време. Дали ще го определим като духовно възраждане, десекуларизация на света, или „реванш на сакралното в светската култура“, както го наричат съвременни християнски философи като Лешек Колаковски и Майкъл Новак, или преход към нови постиндустриални ценности, според социологическите виждания на Даниел Бел и Питър Бъргър, ние се срещаме с нови духовни феномени и нова религиозна реалност, която подлежи на изучаване с различна методология и може да бъде изследвана и интерпретирана от различна гледна точка в своите духовно-нравствени и културно-антропологични измерения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Християнските добродетели на човеколюбието и хуманизма са свързани с просвещението и свободата на човека, с човешкото достойнство и основните човешки права. Те са основа на българската нравствена култура и могат да бъдат предмет на изучаване от децата, учениците и подрастващите младежи в контекста на хуманитарните науки и с оглед на предизвикателствата на съвременното общество на знанието и технологичната трансформация на икономиката и културната област на ценностите. Християнското човеколюбие се изразява в универсални добродетели като милосърдие, солидарност, толерантност и взаимопомощ, които са изградили културната и цивилизационна основа на Европа и съвременната правна и социална система на общото европейско пространство. Европейското пространство е духовно поле на хуманизъм и ценности, свобода, справедливост и солидарност, които се отразяват в образователната, стопанската и културната сфера на сътрудничество между европейските народи в съвременното плуралистично общество.

2. Духовните будители през Възраждането са носители на просвещенски дух и християнски ценности, борци за човешко достойнство и свобода и продължители на културно-просветното и книжовно дело на славянските първоучители и просветители – светите братя Кирил и Методий, св. Климент Охридски, св. Йоан Рилски и св. Патриарх Евтимий. За разлика от тях духовните будители на българите, като св. Паисий Хилендарски, св. Пимен Зографски, св. Софроний Врачански, йеромонах Неофит Бозвели и йеромонах Неофит Рилски, извършват своя духовен подвиг в една нова културно-историческа и

политическа ситуация – на прага на Новото време и в условията на липсваща българска държава, която да подкрепя техните просветителски трудове. Те изпълняват своя дълг към Род и Родина, към Народ и Отечество като подвиг на вярата и служение в лоното на Църквата. При тези трудни и тежки условия духовните будители и просветители през Възраждането успяват да съхранят и преумножат духовните ценности на християнството, да отстоят човешката свобода и лично достойнство и да положат основите на духовното пробуждане и възраждане на българския народ.

ЛИТЕРАТУРА

ДИМИТРОВ, Хр., 1958. Автентичният „Неделник“ на Софроний Врачански. ГДА. Т. VII (XXXIII).

ЛОСКИЙ, Н., 1994. Ценност и битие. ЛОСКИЙ, Н. *Бог и мировое зло*. Москва: Республика.

МАЙНАРДИ, А., 2012. *Встреча с братом. Христианское предание между Востоком и Западом*. Киев: Дух і Літера.

НУШЕВ, К., 2020b. Християнска солидарност и дарителство като отговор на кризата. *Добротолюбие*, 26.03.2020. Available from: <https://dobrotoliubie.com/2020/03/26/>.

НУШЕВ, К., 2008. *Християнското учение за справедливостта*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, Богословски факултет.

НУШЕВ, К., 2020a. Духовните измерения на кризата. *Светодавец*, 12, с. 24 – 27.

СВ. СОФРОНИЙ ЕПИСКОП ВРАЧАНСКИ, 1989. *Катехизически, омилетични и нравоучителни писания*. София: Синодално издателство.

NUSHEV, K., 2016. Christliche Sozialethik und Sociallehre der Kirche. Grundprinzipien und Orthodoxe Perspektiven. IANDONOV, B.; SCHALLENBERG, P. (Ed.). *Die Gesellschaftliche Rolle der Kirche*. Sofia: Konrad Adenauer Stiftung, pp. 14 – 22.

REFERENCES

DIMITROV, Hr., 1958. Avtenticniyat „Nedelnik“ na Sofroniy Vrachanski. GDA. T. VII (XXXIII).

LOSKIY, N., 1994. Tsennost i bitie. LOSKIY, N. *Bog i mirovoe zlo*. Moskva: Respublika.

MAYNARDI, A., 2012. *Vstrecha s bratom. Hristianskoe predanie mezhdu Vostokom i Zapadom*. Kiev: Duh i Litera.

NUSHEV, K., 2008. *Hristiyanskoto uchenie za spravedlivostta*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, Bogoslovski fakultet.

NUSHEV, K., 2016. Christliche Sozialethik und Sociallehre der Kirche. Grundprinzipien und Orthodoxe Perspektiven. ANDONOV, V.; SCHALLENBERG, P. (Ed.). *Die Gesellschaftliche Rolle der Kirche*. Sofia: Konrad Adenauer Stiftung, pp. 14 – 22.

NUSHEV, K., 2020a. Duhovnite izmerenia na krizata. *Svetodavets*, 12, s. 24 – 27.
NUSHEV, K., 2020b. Hristiyanska solidarnost i daritelstvo kato otgovor na krizata. *Dobrotolyubie*, 26.03.2020. Available from: <https://dobrotolyubie.com/2020/03/26/>.
SVETI SOFRONIY EPISKOP VRACHANSKI, 1989. *Katehizicheski, omiletichni i nravouchitelni pisania*. Sofia: Sinodalno izdatelstvo.

CHRISTIAN VIRTUES AND RELIGIOUS EDUCATION IN BULGARIAN SCHOOLS: SPIRITUAL VALUES AND HUMANISM AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Abstract: *The purpose of the presented paper is to outline the basic spiritual and moral values and virtues of Christianity in relation to the modern knowledge society and the characteristics of humanism of the new century - freedom and human dignity in the conditions of new technological challenges, dehumanization trends and the directions of transhumanism at the beginning of the 21st century. To achieve this goal, theological, ethical, historical and comparative methods are used. As a result of the brief theological, systematic and analytical review, the eternal significance of Christian universal values and the virtues of philanthropy for the renewal and updating of the core of basic moral values is revealed.*

Keywords: *Christianity and virtues; Humanism and values; Transhumanism*

Assoc. Prof. Kostadin Nushev, PhD
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Sofia, Bulgaria
E-mail: kostadin.nushev@theo.uni-sofia.bg